ТИХА ГОДИНА

Ми сиділи у товаристві і вели звичайну воєнну розмову про страшний занепад моральності, про здичіння суспільності і безнадійну будучину всеї людськості. Шукали ради на се в освіті, добробуті — у всіх тих знаних способах, про які тепер стільки говориться і пишеться.

Сивий професор, що сам перебув кілька літ на війні, замітив мов від нехочу:

— І освіта добра річ, і добробут потрібний, однак люде від того не стануть кращі. Хіба ж тепер нема освічених і багатих злодіїв: таких тепер найбільше.

— Отже, що порадите? Як виховувати людей?

— Заждіть! — відповів професор.— Я вам щось оповім. Може, з того вийде хоч маленька порада.

Се було зліті 1915 року. Я сидів в однім з чудових ярів над Дністром і читав якусь стару газету з-перед трьох тижнів. На тім боці Дністра були австрійські окопи, а недалеко російські. Під вечір зірвалася така стрілянина з обох окопів, що я сподівався випаду. Тут і кріси, і скорострільні, і ручні гранати, і бомбомети, і гармати — ціла воєнна музика заграла. У сей яр залітали заблукані кулі і стукали по деревах, як ковтачі.

Коли нараз чую: з кручі над Дністром здовж рікою і по ярах залунав сильний голос,— я не міг спершу зміркувати, що се: чи звичайна військова трубка, чи флейт, чи кларнет. Найбільше нагадувало воно кларнет, але дуже сильний кларнет, дзвінкий, голосний—дійсно інструмент для степу, не для зали. Перші тони, мов настрашені птахи, зірвалися з землі, прошибли собою одностайний глухий лопіт крісів і

скорострілів і перекричали їх. Се був крик страху і розпуки, добутий з інструменту, крик зв'язаної, настрашеної смертельно звірини, котрій пхають ніж у серце.

По хвилині сей крик перемінився у плач, страшний плач простих людей, котрі в розпуці б'ють головою об стіну, стогнуть тяжко і приговорюють жалісливими словами. Сей плач полетів понад Дністром і ярами, як хмара гайворонів, що саме на ніч летіли у Бессарабські ліси.

Я зараз зауважив, що в окопах понад самим Дністром стріли замовкли. Уявляю собі стрільців при маленьких віконцях в окопах, заслуханих у стукіт своїх і чужих крісів, трохи непритомних від роздратування, котрі несподівано чують дивний сильний плач — і на хвилиночку здержують себе у своїй кровавій роботі, щоби прислухатися докладніше, що се за плач. Справді, мовби хто плакав: страшно, безнадійно плаче, так що й дністровий яр розжалобився і собі ж плаче та додає ще свої окремі голосіння.

Сонце хилилося вже к заходу і золотою плахтою вкрило всю околицю. Так ярко все освітлене! Дивишся на високі береги, де окопи, шукаєш очима, чи не побачиш людини,— нікогісінько не видко. Мертво, пусто, а преціж у землі в ровах повно людей. Не знати, де й грач сидить. Тільки голос його інструменту чути — і сей голос переходить тепер з плачу у смуток, широкий степовий смуток опущених бурлаків без кута, без хати. Тут щось наче українська думка, наче волоська дойна, наче цигансько-мадьярська туга,— то нагадує знані мотиви, то відскакує від них,— очевидно, імпровізація грача, в котру він вкладає свою стривожену, замучену душу. Вся та туга, тривога і мука о одно тільки благає: спокою! спокою! спокою!

І що ви скажете? Окопи замовкли, справді замовкли. Десь-не-десь ще лопнув стріл і затих. А голос інструменту ще ширше, ще голосніше роздався в околиці. Декотрі дністрові яри такі акустичні, що на сотки кроків чути звичайну розмову, а сопілку чути на цілі кілометри. Цей предивний інструмент на кручі перевищував голосом всякі флейти і

кларнети. Очевидно, і в далеких окопах почули його і — забули стріляти...

А грач мовби відітхнув і повеселішав по сій стрілянині і своєю грою малював далі стан своєї душі. Се, очевидно, був циган— полохливий вояк, але музикант, як видко, гарний. Грав він з півгодини і закінчив, як звичайно по-циганськи, веселими підскочними козачками та шумками. Не дивно — небезпека минула.

Коли він скінчив грати, я зовсім виразно почув оплески з російських окопів. Потім озвалася там ручна гармонія і пісня. На те в австрійських окопах заграла ціла капела. Вже знаю, хто се! Се один мадьярський полковник склав собі цілу капелу і держав її в окопах. А отсей дивний кларнет — се тарогато, інструмент ще з часів Раков-ція — на війні уживали його. Мадьяри оповідали чудеса про його одушевляючу силу; австрійці мали його заборонити 1849 р., так електризував він синів пущі.

Та не в тім діло. Отже, у сей дивний літній вечір, коли Дністер вкривався легким серпанком з імли і пізні соловії ще докінчували своїх весняних пісень на обочах берегів, я додумався, що се музика спровадила тиху годину в окопи, зробила людей кращими хоч на часок, вони забули мордувати себе. І пригадалася мені ще історична згадка про лютого султана Амурата, котрий, здобувши Багдад, засудив тисячі полонених на смерть, але як почув гру одного з невільників на шездарі, так розжалобився, що дарував життя всім засудженим. Се виглядає на казку, але я дуже вірю у правду сеї казки. Я думаю, що виховувати людей на кращих громадян можна тільки штукою. Ось що мав я сказати!

— Се гарно,— сказав соціал-демократ,— але нема штуки без добробуту.

— Я не перечу сього,— відповів професор.— Однак нема доброти без штуки, без розуміння краси і гармонії...

[1919-1920]